

Κάρτα Λοβέδου-Τουγκαίδα

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΕΤΑΙΡΟΣ ΜΕ ΚΑΜΕΟΥΣ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΜΕΤΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

Η Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας του Αγ. Όρους, που ιδρύθηκε ως γνωστόν τον 10^ο αιώνα από τον Αγ. Αθανάσιο τον Αθωνίτη και εξελίχθηκε σ' ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα μοναστήρια του Άθω, ακολουθήσε όλες τις παραγμένες φάσεις της βυζαντινής και μεταβυζαντινής ιστορίας, δεχόμενη διάφορα τιμές και τιλοτίσιες δωρεές και άλλου είδους και η φήμη της, όπως φαίνεται από τα βυζαντινά χρώνια υπήρξε μεγάλος όσο και το κύριος και η φήμη της, όπως φαίνεται από τα σωζόμενα έγγραφα και κειμήλια στη Μονή. Προέρχονταν κυρίως από δωρεές επωνύμων και ανωνύμων πηγος την Μονή, αργικά για τον εξοπλισμό και τον στολισμό της και αργότερα για τον πλουτισμό της. Οι δωρεές είχαν μορφή αφιερωμάτων που εκφοδίζον την πίστη, την ευγνωμοσύνη για την εισακουσθείσα δέηση ή την παράκληση για μεσολάβηση υπέρ του δωρητού.

Στην κατηγορία των ιερών σκευών που περιέχουν ιερὰ λείψανα μπορεί να καταταγεί ο σταυρός που παρουσιάζουμε (εικ. 1, 2). Πρόκειται για σταυρό μικρών σχετικώς διαστάσεων¹ που ανήκει στον τύπο των σταυροθηκών και πρέπει να περιέχει ή να περιείχονταν να περιέχει Τίμιο Σώμα. Οι σταυροί αυτοί είναι συνήθως πλούσια διακοσμημένοι και ήδη από τον 4^ο αιώνα χρησιμοποιούνται σε αυτοκρατορικές ρεζιρές². Σταυροόχημο άνοιγμα στην μετώπινη επένδυση, στο σημείο που συναντώνται οι κάθετες με τις οριζόντιες μερικές του Σταυρού επέτρεπε να φαίνεται το Ιερό Λείψανο.

Η διακόσμηση του Σταυρού αυτού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αποτελεί σύνθεση από διακοσμητικά στοιχεία διαφορετικών περιόδων, σε δεύτερη χρήση κά-

1. Έχει ύψος 24, 5 εκ., μήκος οριζόντιας μεριάς 17, 5 εκ. και πλάτος 2, 5 εκ.

2. Βλ. J. Colsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses*, Dumbarton Oaks 1994, σ. 8.

ποια από αυτά γειγονός που πλύνεται τις γνώσεις μας για τα ζειμήλια της μονής σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές. Συγκεκριμένα η ερμείωση που καλύπτει τον ξύλινο παγκό του Σταυρού έχει διασωζομθεί από περσάδια στερεωμμένα, με ένδεση διακοζον περσάδων και από ερσάδια με ίαση και εικονάδια από στεατίνη που φέρον ανσάβωρες μερές μορφές και διάβηδες ενδέσεις. Η ανωμνητική εξέταση των έργων αυτών της μικροζωμπατικής, αλλά και της διακοζμησης των μετάλλων ελαομμάτων που καλύπτουν την ξύλινη επιφάνεια του Σταυρού, οδηγεί στη προσέγγιση της χρονολόγησης του και αυτής της ερσάδιων αλλά και στην πρόοδο της έρευνας της μικροεγγίας των βυζαντινών χρσόνων.

Τα αρχαιότερα διακοζμητικά στοιχεία του Σταυρού είναι τα ερσάδια. Στο δεξί ημίμια της οριζόντιας κερσάδας έχει τοποθετηθεί κανάλιο πλακάδιο από στεατίνη που φέρεται σε εξέργιο ανσάβωρο αβίληης κατακοζέως ποροτητή του Ιωάννη του Θεολόγου. Ο Ερωγγέμοτης, σερσάμμένος σε τρία τέταρα, κερσά στο δεξί του χέρι ανοιχτό βιβλίο με στίξωση, ενώ με το αριστερό το δείχνει. Ενδιαφέρον ενονογραφικό στοιχείο είναι η αριόδοση του περιεργάμματος του φωτοστεφανου του Αγίου με διάβη διακοζμηση. Το στοιχείο αυτό ατανατά ατάνα σε έργα από στεατίνη³, αν και είναι γνωστώ σε γλυπτά του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα⁴. Η ενονογραφία του θέματος ατανατά σε έργα από στεατίνη του 14^{ου} αιώνα⁵, αλλά η ερσωνορσά της αριόδοζός του, με την γεομμοζόρη της πτυχολογίας, το επίμηκες πρόκομο, τα αμυγδαλόμοια μάτια που η διάτρητη κόρη τους προοδίζει ζωστάνα, με την λερτή και μεκρά μίτη, με το κερσάδιο, τονομμένο μέτωπο που κλαομοώνεται από κροκοζμητισομένονς βορσούχονς, βροκορεται κληομότερα σε έργα από στεατίνη του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα. Παρσπεριεται μάλισα ομοιόρητα των γεοκοζμητισομικών του αγ. Ιωάννου με αυτά των Αρσοπόλων από το γνωστώ εικονάδιο από στεατίνη της Κομμοίσεως που βροκορεται στη Βιέννη⁶. Εξώλλων εντυπωσιακές αναλογίες υπάχοουν και με το εικονάδιο από στεατίνη των αγίων Γεωργίου και Θεοδόρου του 12^{ου} αιώνα, ιδίως στην πτυχολογία⁷. Εγγάκορη επιγραφή με το όνομα του Αγίου έχει σκαλορεί εκκερέδωθεν του κερσάδιού του: Α / ΙΩ - ΘΕ / ΟΛΟ / ΤΟΟ. Η γραφή μεγαλογεομμοζμματος, σε στίχονς με ακανόνητα γεομμοζμματα, υπεργολικά μεγάλια σε σχέση με το μέγεθος του έργου, δεν παρσοοιάζει ιδιαίτεροζόρη που θα μπορούσάνα να συμβόλων στην χρονολόγηση του.

Με έργα του 12^{ου} αιώνα συνδέεται και ο καμέος από στεατίνη που κοομεί την αριστερή οριζόντια κερσάδια του Σταυρού και φέρεται σε ανσάβωρο την ευθεία ποροτομή του αρεχάγγελου Μιχαήλ. Είναι σερσάμμένος προς τα δεξιά, προς το κέρτρο δηλ. του Σταυρού, σε τρία τέταρα, σε σάση αντισοτρημή⁸ αυτή που αγ. Ιωάννου του Θεολόγου και έχει τα χέ-

3. Ο ανσάβωρος είναι οι στεατίνες του 12^{ου} και κροκοζ του 13^{ου} αιώνα με το στοιχείο από. Βλ. Ioli Kalavrezou-Maxeiner, *Byzantine Icons in Sicily*, Wien, 1985, σφ. 37, 102α, 121, 122.
4. Βλ. Λοβέδου-Τονγαβία, Μεσοβυζαντινά γλυπτά από το Κάρσο του Παταμώνα, *Μνημνη Δ. 4 Ζακόνου*, 4 *Σύμμωστα* 9 (1994) 365.
5. Βλ. Kalavrezou-Maxeiner, 1985, σ.π. σφ. 146.
6. Βλ. Kalavrezou-Maxeiner, 1985, σ.π. σφ. 1.
7. Βλ. Kalavrezou-Maxeiner, 1985, σ.π. σφ. 28.

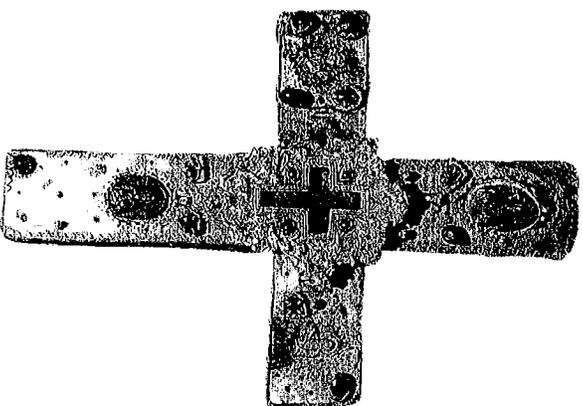

Fig. 1. I. M. Meristis Lapidis, Stavros - Αεροφωτοθήκη του 14ου αι. Εμπρός όψη.

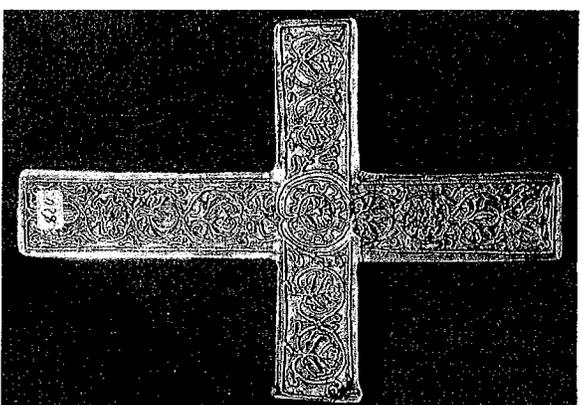

Fig. 2. I. M. Meristis Lapidis, Stavros - Πίσω πλευρά του Σταυρού της σκ. 1.

για του ελαφρά ποροταμμένα σε σάση δείξεως. Κρίοιο γεοκοζμητισομικό της μορφής του είναι το επίμηκες πρόκομο με τα χωμμένα στις κόρηδες μάτια, που το χροκίζον οριζόντια σε δύο άνωσα μέρη. Το ζωηρό του βλέμμα, μοιάζει ποροηλωμμένο στο σταυροζόρημο άνωμοια του Τιμού Εύλου. Το αγένειο νεανικό πρόκομο του κλαομοώνεται από λερτούς βορσούχονς με γεομμοζμική διάταξη. Σηματοποροτηση γεοκοζμητίζει και την πτυχολογία των ενδυμμάτων του, που φαίνεται να ακοοουθεί κανάλια κίνηση ποροσαμομομμένη στο σχήμα του έργου. Το εξέργιο ανσάβωρο σχημοατίζει, δύο τουλόχοστον επίτερεδα και ομωμληγδάνεται από εγγαομμάξεις. Τα επίτερεδα διακοζμονται καλύτερα στην αριόδοση των χερσών που ποροβόλλουν εξέργια εμπρός από το κέρσο και τα ενδυμματα του Αρεχάγγελου. Σηματοποροτηση διακοζμεί και την αριόδοση των κρεσών, των οροκίων η εσωτερική πλευρά δηλάνεται με εξέργια τερσογωνάδια. Η καλή διατήρηση του καμέου επιρερέται συγγκρίσεις και εντοπισμο εικονογραφικών παρσάλληλων σε έργα από στεατίνη όπως ο αρεχάγγελος του Μουστοίου Bandini στο Fiesole του 12^{ου} αιώνα⁸.

Το μέσο του άνω ημιομματος της κέρσάδας του σταυρού έχει διακοζμηθεί με

8. Βλ. Kalavrezou-Maxeiner, 1985 σφ. 30.

Εκ. 3. Ι. Μ. Μεγίστης Δαψας. Σταυρός εκ. Ι. Δεικτομήθεια πλάγως ηλκυός.

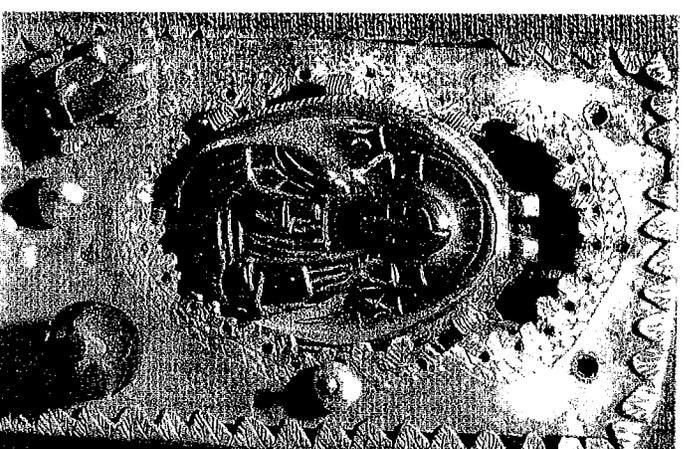
την ένθεση αεραίου εγκώπιου (εκ. 4), σχήματος ωοειδούς με διαστάσεις 3,5 εκ. X 2,5 εκ. Προέχεται για ύψος με χροπή ένθεση που διατηρεί μέτρος της διακοσμησεώς της από ζόζιον⁹. Ζείγη από μαργαριτρία διατυπημένα από επίχρυσο σήγμα πρέπει να τους διατηρούνταν, όπως φαίνεται από άλλα καλά διατηρημένα παραδείγματα¹⁰. Ο καμέος φέρεται σε έξεργο ανάγλυφο προτομή του Ιησού στον τύπο του Παντοκράτορα που μετωπικός ένδονει, ενώ με το αριστερό του χέρι κρατά κλειστό Ευαγγέλιο. Η απόδοση της πυχολογίας του φουροτέφανου και της κοίτης με εγγαυδέεις και περιληπτικά προσιδίδουν στην απόδοση μια κάποια προχειρότητα και βιασινή, χωρίς να της αφαιρούν εκφραστικότητα και πλάστικότητα που γίνεται περισσότερο έντονη στο ιδιαίτερα έξεργο κρυσνίο της μορφής. Ο όγκος του κεφαλιού και των χειρών είναι τονισμένος, ενώ τα χαρακτηριστικά του προσώπου με την ονοματική τους απόδοση οδηγούν σε ανάλογα δείγματα του 11^{ου} αιώνα¹¹ μετάξυ των οποίων και εγκώπιο της Ι. Μ. Μεγίστης Δαψας, που διακρίνεται για την διάδη ένθεση του με μαργαριτρία κρυφωμένα και μμήσεις πολυτίμων λίθων από ποδάμια. Προέχεται για κομμάτια σε ρόδινο, πράσινο και γαλάζιο χρώμα τοποθετημένα σε θήκες. Η σχέση των δύο εγκώπιων φαίνεται στενή εικονογραφικά. Η τεχνουργία όμως του σκαλίσματος διαφέρει ιδίως στην πυχολογία, που στο εγκώπιο του σταυρού είναι επιπρόδη και αποδίδεται με εγγαυδέεις, ενώ αντίθετα στο διάδη εγκώπιο πιο χαρακτηρισίζεται από πλάστικότητα.

Ανάλογο εγκώπιο διακορηι αντίστοιχα και την κάτω κάβητη κεγαία του Σταυρού,

9. Προέχεται για κωνίδωνος κείκους από περιελισσόμενο χρυσό σήγμα.

10. Βλ. Κ. Λοβέδου-Τρυαβίδα, Βυζαντινή Μινωτεχνία, Ι. Μ. Βατραπαίου, 1996, εκ. 406-407.

11. Βλ. Byzance, L'art byzantin dans les collections publiques françaises, 1992, αρ. 200.

Εκ. 4. Ι. Μ. Μεγίστης Δαψας. Σταυρός εκ. Ι. Δεικτομήθεια εγκώπιου 12^{ου} αι.

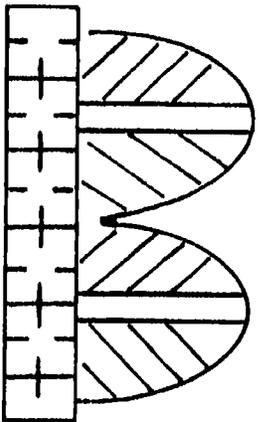
που διατηρεί όχι μόνο την ομοιότητα ένθεση του αλλά και τον κείκο αναρτήσεώς του. Έχει μάλλον κορτε το έλασμα της επενδύσεως του Σταυρού στο σημείο αυτό για να διευθυθεί το άνοιγμα και να φαίνεται ο κείκος. Ο ίσσιος του καμέου του εγκώπιου αυτού, βδθυπρόδανιος με κοκκινωπές φλεβώσεις (sanguini), φέρεται σε έξεργο ανάγλυφο ευρεία προτομή της Θεοτόκου που, μετωπική, έχει στάση δεήσεως με τα χέρια της προ του στήθους και τις πλάμες σπρκαμμένες προς τον θεστή. Με εγγαυδέση έχουν αποδθεί το φουροτέφανο και οι συντομογραφία ΜΗ(τη)Ρ Θ(εο)Υ που πλάσσιδωνουν το κεφάλι της στο ύψος των ώμων.

Ο τύπος της Παναγίας, γνωστός και καθιερωμένος και στην μικροτεχνία, απαντά σε πολλούς καμέους κυρίως από ίασπι¹². Το σκαλίσμα του αναγλύφου που βδοκείται πολύ κοντά σε ανάλογα έργα του 12^{ου} αιώνα¹³ μας κάνει να τοποθετούμε το έργο αυτό στην ίδια περίοδο.

12. Βλ. Byzance, 1992, ό.π. αρ. 196-198.

13. Βλ. πιο πάνω υποσ. 12.

Σχ. 2. Λειτουργία εγχάρακτον κομήματος γήινω από τα στοιχεία των καμίων.

διαφοροποιηθεί. Προβλέπεται για ταυία σημερινών ορθοθετημένη από μαργαριτωμοφες εξέχρες οσεύες (εικ. 3). Οι σημερινά κομμοί περιλάμβανον ενωλάττε διακοσμημοφρα μνηνάτ ζώνω και ανθεμοδόχημα φώλλα που παρονομάζονον ανωλόγες με κάποιες από τις παρονόματες (ογ. 4 α-β) της πώω πλέυος. Τα διακοσμημοφρα ζώνω που περιλάμβανον, οι βυζαντινοί, λόγω της διχλωμής οσεύς τους, τα ονομάζονον γαργαλοδοουόχους¹⁶, είναι πώωι εργαπτό και γνωστό διακοσμημοφρα θέμω από την μεσοβυζαντινή περιόδο και παρονομάττε ιδωότερη διάδοση στην υστεροβυζαντινή, όπου απαντά σε ποικίλες εκδηλώσεις της τέχνης¹⁷ αλλά και της μικροτεχνίας. Το θέμω, σε συνδυασμό με φυτικά κομημοφρα, τα όπωις εδωί, απαντά σε ένα από τα ιδωότερα σημηνακά ιερτά σκεύη από το Άγιο Όρος, τον "Ίασοτ", το γνωστό Άγιο Ποτήριο του δεσπότη Μονουήλ Καντακουζίνου Παλαιολόγου (1349-1380)¹⁸.

Στην εμπροόθια πλέυος το έλασμα δεν φέγει ανέγλαφη διακόσμηση αλλά μόνο εργαχόρακη στα ωσειδή ανοίγματα των καμίων που ήδη περιγράφωμε (ογ. 2), ενώ με λακωτό ζώνωμο ομώτο έχον αποδοθεί οι συντομογραφίες IC-XC NI-KA που βελοκονοται σταπηροδώς διακομημένες στις κεραίες του σταυρού, κοντά στο σταυρόοχημο άνωγλω, και μεγάλο μέγος τους καλύπτεται από νεώτερο επιθετο διακοσμημοφρα έλασμα. Τα γράμματα των συντομογραφών (ογ. 1) που έχον διακοσμημένες απολήξεις απαντούν και σε ενεπύγραφα έργα μικροτεχνίας του 14^{ου} αιώνα, όπως το Άγιο Ποτήριο του Δεσπότη Ιωαννών Θωμά Πρελοούπου¹⁹ που βελοκονοται στο Βατοπέδι.

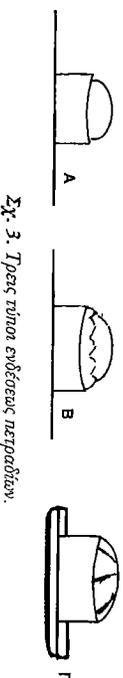
Το χτίο μέγος της διακόσμησης στο έλασμα της εμπροόθιας πλέυος έχον αναλάβει, εκτός των εργαλοτών και των καμίων, τα περγάδια και τα μαργαριτωμόφρα που τα

16. Βλ. Αν. Ουλάδος, *Η Παρηγοήτρια της Άρης*, Αθήνα 1963, 100, πτωο 1 και 21.

17. Ερωδεικά αναφερόμμε το μαγιμάμο τοόω στην Παρηγοήτρια της Άρας (Ουλάδος, 1963, ό.π. σ. 100) και τον μεταόωτο χυσοκανημένο μωνόδα του Βονιφάτου Η', του τέλοος του 13^{ου} αι., *Spelmani di Bisanzio*, 1990, σφ. 80.

18. Βλ. *Protopographischen Lexikon* 1989, σφ. 21427.

19. Βλ. Λοβέδου-Τοργιάδα, 1996, ό.π. 477-8.

Σχ. 3. Τρεις τύποι ενδόσεως περγάδιων.

Σχ. 4. Φυτικά κομημοφρα από το έλασμα της πώω πλέυος του Σταυρού.

πλαισιώνονον σχημηαζόνονας ένα νοητό περγάτιωο γήινω τους (ογ. 1). Τα περγάδια, ημμο-λάττωμοι λίθοι, πιθανώς αμθεστοι και μμηφοεις πολυττωμοι λίθοι από υαλόμωδα που είναι διαφορετικοί σχημωτος και μεγέθοις, ήταν τοποθετημένα στα άκρα των κεραίων και στις γωνίες του τετραγώνου ενώ ανάμωδά τους, σε σχεδόν κανονικές αποστάσεις, ήταν κωφωμένα μαργαριτωμόφρα ακανόνιστου σχημωτος (ογ. 1). Από τις ρόγες που υπάχονον στο έλασμα (ογ. 1) υποθέτομμε ότι η αρχική διακόσμηση περιείχε 9 μαργαριτωμόφρα στις οριζόντιες κεραίες και 18 στις κάθετες, από τα οποία έχον σωθεί 6 στις κάθετες και ένα στις οριζόντιες. Οι ημμολάττωμοι λίθοι έχον ρεεις διαφορετικοίς τύποισ ένδεσης (ογ. 2) που φανερωόνον διαφορετικές ετοχές κατασκευής από τον 12^ο μέχρι τον 19^ο αιώνα. Η συνηθέστερη ένδεση είναι αυτή με την μεταλλική κυλινδρική θήκη που προσηλάωνεται στην επιφάνεια του ελάσματος, η οποία στο Σταυρό της Λαύρας εμπανίττεται με παργαλαγές και άλλοτε έχει από αδιακόμητο τελείωμο (ογ. 3α), άλλοτε οδοντωτό (ογ. 3β) και άλλοτε στην ένδεση έχον προσθεθεί ελάσματα σαν "γαμιά" γήνια που συγκωστούν την άνω επιφάνεια της πέτρας (ογ. 3γ), ενώ στην βάση της κυλινδρικής θήκης έχει προσθεθεί δεκαττώος που την διευγύνει, ακολουθώνονας πάντα το σχήμα της. Η πρώτη παργαλαγή απαντά ήδη από τον 12^ο αιώνα και έχει σωθεί μόνο ένας λίθος με αυτή την ένδεση στο Σταυρό της Λαύρας. Στην δεύτερη παργαλαγή ανήκονον τέσσερεις λίθοι του Σταυρού της Λαύρας (ογ. 1, 2-5) και απαντά σε έργα του 13^{ου} αιώνα, ενώ στην τρίτη κατηγορία οι υπολότοι πέτρες (ογ. 1, 6-10) που ποέττε να συνδέονοται άμεσα με την διακόσμηση των ελάσματον λόγω της διακόσμησης του δεκαττωίου της βάσης τους.

Σε νεώτερη πιθανότατα ετοχή ποέττε να προσθεθήκε γήινω από το σταυρόοχημο άνωγλω της εμπροόθιας πλέυος έλασμα στο σχήμα σταυρού εργαχόμωμένου σε τεργάγιωο, με φυτικά κωφά-περγάδια από τα οποία σωόνονται μόνο τέσσερα τοποθετημένα με-

τάς των γεγραμμένων σταυροόχησμου ανοήγματος με ένδεση αδιά (σχ. 3α). Οι σπές καρφώματος (σχ. 1) σκίζονται ανά μία στα άκρα των γεγραμμένων του σταυροόχησμου ελάσσματος και δύο στην όνω γεγραμιά.

Το έλασμα της εμπροσθίας πλευράς του Σταυρού είναι στήγανο με το έλασμα της πίσω, όπως φανερώθηκαν οι ανθεμοειδείς εγκάρσιες διακοσμίες που υπακάνων και στα δύο ελάσματα, ενώ στήγανο είναι και η διάμηθε διακόσμηση, μιά και τις ίδιες εγκάρσιες διακοσμίες βάζουσε και στις ενδόσεις με διακτύλιο στη βάση (σχ. 3γ). Βασίζομενοι λοιπόν τόσο στο διακοσμιακό θέμα του πίσω ελάσσματος όσο και στις συντομογραφίες, προτεινόμε μιά τοποθέτηση στον 14^ο αιώνα για την κατασκευή της επένδυσης του Σταυρού-Σταυροθήκης της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Τα εγκάρσια και οι καμείοι που σε δεύτερη χρήση του διακοσμίων ανήκον στον 11^ο και 12^ο αιώνα, ενώ το έλασμα που πακιδώνει το σταυροόχησμο στην εμπροσθία πλευρά πρέπει να ανήκει στην μεταβυζαντινή περίοδο²⁰. Είναι επίσης πιθανό κάποια από τα χαμείνα πετράδια, όπως και μερικά από τα σοξάμενα, να έχουν ενδόσεις παλαιότερες του 14^{ου} αιώνα, αλλά να τοποθετήθηκαν σε δεύτερη χρήση στο σταυρό.

Η ανάμεψη τεχνικών και διακοσμιακών υλικών διαφόρων εποχών φανερώσει την ιδιαιτεγή σημασία του Σταυρού για την Μονή και υπό την έννοια αυτή ακαντά και σε άλλους ανάλογους σταυρούς, όπως ο Σταυρός Λαυραίας του 13^{ου} αιώνα από την Ένεβα. Ο Σταυρός αυτός πακιδώνει έντρονη ομοιότητα με τον Σταυρό της Λαύρας τόσο στη διάταξη και τη μορφή της διακοσμίας όσο και στα υλικά²¹.

Ένα δεύτερο δείγμα προσφέρεται από τον Σταυρό-Σταυροθήκη του νοτιοανατόν βασιλέως της Σικελίας Ρογήρου (1154) που ακοιδέεται στο βασιλικό εργαστήριο του Πλατέζιο. Η πύγια όγη του ζοομείται με σμιγματογή τεχνική και πολύχρωμοξ λίκου με ένδεση (cabochon) με οδοντωτές ακοήξεις, ενώ στο κέντρο έχει σταυροόχημη ανοιχτή θήκη, όπως ο Σταυρός της Λαύρας, και στα άκρα των γεγραμμένων υπάρχουν μετάρια με προτομές των Ευαγγελιστών από ομάδα. Η προφανής ομοιότητα της διάταξης των διακοσμιακών στοιχείων της εμπροσθίας πλευράς επεκτείνεται και στην πίσω, που έχει ακοκλειστικά μετάρια επένδυση με αντίλυψη διακόσμηση²².

Γενώντα όμως κάποια ερωτήματα στα οποία δεν μπορούν να δοθούν ακακείς απαντήσεις. Πρώτα ο τόπος κατασκευής του Σταυρού με την σμιγμική μορφή του. Εάν δεχθούμε ότι τα εγκάρσια που χρησιμοποιήθηκαν για την διακόσμηση του προέχονται από τα ακριβώματα προς την μονή, τότε είναι πολύ πιθανό το εργοσείο κατασκευής της επένδυσης να είχε σπενούς δεσμους με τη μονή και το Αγ. Όρος (Καρούς) ή τουλάχιστον να βρισκόταν πολύ κοντά στην περιοχή του Αγ. Όρους (Θεσσαλονίκη). Ένα δεύτε-

20. Ο νοτιοανατολικός διάκοσμός του βρίζεται πολύ κοντά στις Μπαράξ διακοσμίες του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα.

21. Βλ. Cosson, 1995, ό. π. σκ. 12b.

22. Βλ. Splendori di Bisanzio, 1990, σκ. 76.

ρο εργοσημα είναι πόσες επειβάσεις και άλλανές έχει δεχθεί η διάμηθε διακόσμηση του Σταυρού και σε ποιό εργοστήριο έγιναν αυτές. Ο ακοιθμός επειβάσεων δεν μπορεί με ακαράκεια να προσδιοροσθεί γιατί έχει χάσει μεγάλο μέρος του υλικού. Οι ενδόσεις όμως από τα ενδοκιομείοντα πετράδια και τις ενδόσεις τους φανερώθηκαν ότι υπήρχαν περισοτές από τέσσερες επειβάσεις που πραγματικά ακαράκως δεν θα μπορούσαν να γίνον άν δεν υπήρχαν ειδικευμένοι τεχνίτες, πιθανώς μοναχοί, που είτε συγκροτούσαν εργοστήριο είτε εργάζονταν μόνου τους και οι επειβάσεις αυτές σνγκρατάξονταν στα διακοσμιακά.

Un reliquaire de la Vraie Croix décorée de camée au monastère de Lavra

La croix du monastère de Lavra à Mont Athos que nous présentons, appartient au groupe des croix-reliquaires, les reliquaires de la Vraie Croix (staurothèques). Sa décoration présente un intérêt particulier, puisque il s'agit d'une synthèse des éléments décoratifs qui viennent des différents époques.

Le sujet décoratif sur le revêtement de plaques d'argent doré de la croix et ses inscriptions nous permettent de proposer une date dans le XIVe siècle pour le revêtement et sa décoration en verroteries et perles.

Les éléments essentiels de la décoration sont deux pendentifs et deux camées qui décorent les bras de la croix. Sur le bras droit se trouve le camée en stéatite du S. Jean le Théologien, oeuvre que nous datons d'après son style entre XIe-XIIe siècle et sur le bras gauche le camée, toujours en stéatite, de l'archange Michel du XIIe siècle. Un pendentif en jaspé sanguin avec le buste du Christ - Pantocrator du XIe siècle se trouve au milieu du bras en haut et un autre semblable avec la Vierge orante du XIIe siècle sur le bras en bas.

La décoration de la lame métallique d'une logette à relique en forme de croix qui se trouve à la croisée des traverses parait confirmer une date à l'époque postbyzantine. D'ailleurs il est probable que quelques montures des pierres dures sont plus anciennes et elles sont reutilisées.

Des croix à Genova et à Palerme (voir note 21 et 22) presentent des éléments communs avec la croix de Lavra. Nous avons constaté au moins quatre interventions à la décoration des bâtes clouées sur le métal que nous attribuons à un atelier localisé dans le Mont Athos ou dans un centre voisin (Thessalonique?).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ
ΣΟΤΗΡΗ ΚΙΣΣΑ

*Βικτόρα εξωφύλλου: Αγκάγγελος Μιχαηλ, από υπέργειο τόφο της Αγίας Σοφίας
Θεσσαλονίκης. Ανασκαφικό εύρημα. Σ. Κίτσα.*

UNIVERSITY STUDIO PRESS
Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001